

A pánszlávizmus története.

Rátz Kálmán „A pánszlávizmus története” című műve nemcsak minden gondolkodó magyar számára igen értékes olvasmány, hanem európai viszonylatban is szinte egyedülálló összefoglaló munka a szláv népek kétszázéves törekvéseiről.

A pánszlávizmus első apostolának *Kriszcsanics Jurij* horvát jezsuitát tekintik, aki a XVII. században vetette föl először a szláv egyesülés gondolatát; munkája azonban ismeretlen maradt s így nem lehetett a mozgalom megindítója. S talán ez a hang végleg elveszett volna az európai történelem viharában, ha a német tudományos világ figyelme nem fordul a szlávok felé és nem indítja el a monostorok mélyén pihenő eszmét a megvalósulás útjára. A pánszlávizmus tényleges megalapozói és legfőbb úttörői nem szlávok, hanem németek voltak. Elsőnek *August Ludwig von Schläzer* göttingai professzor, a szláv történelem és nyelvtudomány megalapozója mondta nagy romantikus fölbuzdulásában, hogy alig van a világon nép, mely uralmát vagy nyelvét messzebbre kiterjesztené, mint a szláv. Így a XVIII. század második felében az ismeretlen szláv népeket két német tudós ismertette meg a világgal: Schläzer és Herder. Herder, a „szláv népek újjászületésének atyja” a népköltészet alapján nyúlt a szláv kérdéshez és romantikus egyénisége, a rousseaui tanok hatása alatt támadt lelkesedése, valamint „fölfedezői” elfoglaltsága sokban elősegítették a szláv nemzeti eszme kialakulását. Valósággal rajongója volt a szláv fajnak, adottságait túlértékelte, képességeit túlbe-

csülte és műveiben dicsőséges jövőt jósolt az elkövetkező időkre. „Schläzer és Herder bizonyos értelemben fölfedezték a szlávorságot az európai civilizáció számára”.

Schläzer és Herder munkássága óriási visszhangot keltett a szláv népek értelmiségében, s ezt követően minden korszak bőven termelt pánszláv prófétát. Minden szláv néptörzs megtermékenyült és megszülte a maga nemzetmentő vezérét. A három szláv testvér, a „Cseh, Lech és Rusz” mondája megvalósult: a cseh pánszláv tudomány megindulásával jött *Dobrovski Joseph*, *Jungmann*; a délszlávoknál a horvát *Gaj Ljudevit* az illir állammal, *Vuk Karadzics* a szerb nyelvújítással, az orosz *Pogodin* pánszláv kulturkapcsolataival. A szláv hivatástudat ebben az időben még csak kulturális síkon jelentkezett főleg az orthodox pravoszláv egyház erős aktivitásával, ám a mozgalomban a főszerepet minden korszakban a pánszlávizmus cseh úttörői játszották. Ugyancsak a cseh aktivisták sietteték az eleinte tisztán kulturális mozgalomnak a politikai síkra való áttérését is. *Safarik* cseh nacionalizmusa, *Palacky* szláv sovinizmusa és határtalan magyargyűlölete, *Kollár János*, *Stur Lajos* és *Kopitár* a szláv népi öntudatosodás nagy harcosai, valamennyien a pánszláv gondolat adta lehetőségeket a szláv nacionalista célok szolgálatába állították. A mozgalom legfőbb vezetői az egyetemes szláv folyóiratok köré csoportosultak és a lapok hátsó oldalán olyan nagyvonalú munkásságot fejtettek ki, amely nemcsak a pánszláv könyvtárak megszervezéséhez és az egyetemeken külön katedrák föllállításához vezetett, hanem létrehozta az első

nagy pánszláv kongresszust is, amelynek híre már az európai határokat is túllépte és visszhangot keltett az újvilágban is. A szláv népek történelmében a folyóirat soha nem játszott nagyobb szerepet, mint a XIX. század elején, amikor az egész szláv fajt fölmozdította és a nagyszláv jövőt hirdető ige a legelhagyottabb helyen élő néptörzsekhez is eljutott. Minden szláv szem kelet felé fordult, s Oroszországtól várta a „fölszabadulás” eljöveteletét. Balladák, népdalok, népmondák, pravoszláv püspöki pásztorlevelek, kiáltványok mind ezt a szellemet terjesztették; az egységesített szláv szótárok, nyelvtanok és tankönyvek az egységes szláv kultúra csíráit iparkodtak elhinteni a fiatal szláv lelkekben. A pravoszláv egyházfők az oltár előtt is sikra szálltak az eszme mellett, fölhívták a katolikus szlávokat, hogy térjenek át a keleti vallásra és hirdették, hogy a „szlávok minden reménységüket és dicsőségüket a hatalmas orosz testvérekben látják, mert ha ezek elpusztulnának, úgy a többi szlávok is elvesznének és aki az oroszok ellen van, az az összes szlávok ellen van.”

A pánszláv gondolat mindaddig nagy ígéret volt, amíg harcosai az eszmei síkon maradtak és fegyvereikkel a szláv kultúra emelése és megerősítése érdekében dolgoztak. A politikai törekvésekben a pánszlávizmus illúzió maradt: eszmei keret, amely duzzadt a csodálatosan szép szólamoktól, de egyetlen százaléknyi valóságot sem tartalmazott. A XIX. század két pánszláv kongresszusa bebizonyította, hogy érdekeik és célkitűzéseik nem egyeztethetők össze. A csehek, horvátok, szerbek és a románok magyarelles álláspontot foglaltak el, a lengyelek és

a tótok elleneztek ezt, az oroszok kiküldöttje anarchista tanokat hirdetett, a szerb delegátus a monarchia elleni harcra hívta fel a szlávokat, a csehek pedig olyan általánosságban beszéltek, hogy valósággal meglepték a hallgatókat. A pánszlávizmus a kongresszusok színe előtt összetevőire bomlott szer: jelentkezett a cseh nacionalizmus, a pánrussizmus, a lengyel függetlenségi törekvés, az ausztro-szlávizmus, mert a delegátusok által képviselt népek között „sokkal nagyobb szemléleti különbség volt, semhogy át lehetett volna hidalni az ellentéteket. Mindegyik népnek más és más fölfogása volt a nemzetiség lényegéről, szerepéről és mindegyik más és más keretekben akarta megvalósítani nemzeti életét ideálját.”

A tudományos és a politikai pánszlávizmus között Safarik Pál munkássága képezte az átmenetet. Herder, Dobrovski és Jungmann tudományos munkáját nemcsak hogy kiegészítette, hanem tökéletesítette is, s ő volt az első, aki politikai síkra térve a délszlávok egységéért is harcolt. Kollár János, a tót származású kortársa, a cseh és tót intelligenciának kitűnő nevelője így jellemzi Safarikot: „Művében a szlávok mintegy tükörben pillantották meg magukat, s elsőízben ébredtek rá, hogy egységes nemzetet alkotnak”. Amíg elődeik még nagyobbára német nyelven írták tudományos és nagyrészt propagatív jellegű munkáikat, a XIX. század három nagy pánszláv vezére: Safarik, Kollár és Palacky már cseh nyelven szóltak a jóval szélesebb szláv olvasóréteghez. Háromuk közül a konkrét politikai formáig Palacky jutott el, s megalapozója volt annak a hazafias mozgalomnak,

amelynek legnagyobb hirdetője később Masaryk lett. S talán egyetlen pánszláv prófétában sem sűrűsödött össze annyi magyar-gyűlölet, mint Palackyban, aki munkásságának nagyrészét erre a gyűlöletre alapozta s mindent elkövetett, hogy a magyar nemzetet a tárgyilagosság feltűnő megkeverülésével Nyugateurópa előtt megbélyegezze. Így vált Csehország, illetve Prága a pánszláv ábránd hazájává és az is maradt egészen az 1914-es világháború befejezéséig.

A két pánkongresszus után Oroszországból egyre kétkedőbben nézték a nyugati szlávok mozgalmát és a cári uralomnak megfelelően a pánrussizmust vitték át a köztudatba. E mozgalommal nemcsak az orosz tudományosság foglalkozott, hanem belekapcsolódott az egész akkori orosz értelmiség. Dosztojevszkij, Fadajev és mások is hívei lettek a pánorosz mozgalomnak és a katolikus szlávok átkeresztelkedését sürgetve a nagy-orosz gondolat megvalósításán fáradoztak. Az orosz külpolitika így mindjobban eltávolodott a nyugati- és délszlávoktól és a Duna-medencében az 1867-es kiegyezés után elültek a szláv nemzeti fölbuzdulás hullámai. A cseheket az ausztro-szlávizmus kielégítette, mert a cseh polgárság a monarchia legrégebb középosztálya volt, s kultúrájával mindenkor fölötte állott az összes szlávoknak. A bécsi kormány engedékenysége követeléseik nagyrészét teljesítette, a közhivatalok megteltek csehekkel és a gazdasági privilégiumok mellett jelentős kultúrintézményeket is kaptak. A szlovákság nem igen hallgatott a pánszlávizmus szülte hivatlan vezérekre, kihasználta azokat a kulturális engedményeket, melyeket a magyar

állam rendelkezésére bocsátott és társadalmi életének belső elrendezésén dolgozott. „Veszélyesebb méreteket öltött a pánszláv agitáció Horvátországban és Szlavóniában, ahol két párt küzdött egymás ellen. A horvát nép többsége a nemzeti párt politikai irányzatát követte, amely a magyarokkal való békés együttműködés híve volt és ellenszegült minden széparatista törekvésnek. A nemzeti párttal szemben azonban kisebb csoportok keletkeztek, amelyek az új horvát álmodat, a trializmust akarták megvalósítani.“ A szerbek ezzel szemben hangoztatták a szerb népnek a horváttól való különbözését és ezért nem voltak hajlandók támogatni a széparatista mozgalmat. A horvát parasztpárt, melynek vezére Radics István volt, ugyancsak cseh mintára az ausztro-szlávizmust hirdette. Később a horvát diákság Masaryk tanainak hatása alá került, azonban a szláv egység mellett szélesebb megmozdulást már nem tudtak megszervezni. A horvát széparatista csoportok is, melyek a szlovén területen Fiumével és Muraközzel az új Horvátországot akarták megalapozni Dalmácia, Bosznia és Hercegovina bekapcsolásával, — elfordultak a bécsi kormánytól, magyargyűlöletüket fölszámolták és a magyar függetlenségi képviselőkkel vállvetve küzdöttek Bécs ellen. A Magyar Függetlenségi párt mozgalma óriási hatással volt a magyarországi szláv nemzetiségekre, életre hívta a szerb-horvát koalíciót is és a szláv vezetők valamennyien a magyar párt segítségétől remélték terveik megvalósulását. A két délszláv nép a századfordulón nagyon közel került egymáshoz, már a szlovének bekapcsolásáról is tárgyaltak, a trializmus azonban nem

valósulhatott meg, mivel a szláv katolikusság nem akarta, hogy a Balkánon egyeduralkodóvá válják a pravoszlávia. Kelet és nyugat hatalmas válaszfala itt jelentkezett először a délszláv mozgalmakban és e két néptörzs nemzeti egységet nem alkothat egy államformában. „Jugoszlávia megalkulásával azután nyilvánvalóvá is lett, hogy a balkáni szláv népeket mélyreható eltérések választják el egymástól és az előharcosok által hirdetett szellemi egységet soha nem lehet megvalósítani.“

A századforduló után a csehek tovább folytatták céltudatos politikájukat. Masaryk hatása alatt új filozófiai irányzat jutott diadalra, mely feladatául tűzte ki a realizmust, hogy kritikát gyakoroljon a mult összes cseh nemzeti áramlatai fölött. „Masaryk óva intette műveiben a cseh népet a romantikus nacionalizmustól. Ellensége volt a csak érzelmeken alapuló hazafias szemléletnek, — üres romantikának bélyegezte a szláv egységideált és figyelmeztette honfitársait, hogy elsősorban a saját erejükben kell bízniok.“ Masaryk ezért szembefordult Palacky tanításaival és a legsúlyosabban elítélte a cseh társadalomban elharapódzott idegengyűlölő sovénizmust. Kezdetben nem sok eredményt ért el munkásságával, mert a szláv lelkekben élt még a XIX. század romantikusainak szemlélete, nem is tehetett népszerűsége szert, de a külföld előtt mégis ő lett népe reprezentánsa. Ebben az időben megindult a differenciálódás folyamata is a szláv népek között. Az egyes, nagyobb anyagi és szellemi erővel rendelkező népek magukba akarták olvasztani a kisebbeket: a csehek a szlovákok beolvasztására törekedtek, a

lengyelek az ukránokat, a szerbek a horvátokat, a horvátok pedig a szerbeket akarták egyesíteni saját vezérletük alatt. A pánrussizmus mellé, mint új politikai tényező, kifejlődött a páncsehizmus, a pánpolonizmus, a délszlávizmus és a pánszlávizmus elő sem került többé. A szláv nemzeti mozgalmak, a határtalan német- és magyargyűlöletük a nyugateurópai nemzeteket sem hagyták érintetlenül. Párizsban valóságos szláv kultusz alakult, de a gyűlölethullám átcsapott Angliába is, és az elfogult angol sajtó minden eszközével a szláv törekvések támogatója lett. Így a pánszlávizmus, amely ugyan már csak keret volt, bekapcsolódott azokba az érdeklentésekbe, amelyek Németországot szembeállították Angliával, Franciaországgal és Oroszországgal.

A világháború ismét fölszította a szláv függetlenségi mozgalmakat, a pánszláv álom újra föllobogott a kisszláv népek előtt és a pánszláv vezérek mindent elkövettek, hogy álmukat valóra váltassák. „Benes és Masaryk mindenáron el akarták hitetni a külföldön élő csehekkel és tótokkal, hogy Oroszország egyedüli célja a szláv népek fölszabadítása. Megfeledkeztek arról, hogy Oroszország ha tényleg föl akarná szabadítani a szlávokat, akkor elsősorban a saját szláv alattvalóit, a lengyeleket, ukránokat és a fehér-oroszokat kellene fölszabadítania. Végeredményben az egyes szláv népek világháborúban tanúsított magatartása tette illuziórikussá a pánszláv törekvéseket. A csehek kivéve a monarchia összes szlávjai becsületesen, árulás nélkül teljesítették kötelességüket és minden propaganda hatástalan maradt közöttük.“ Benes cseh

propagandája semmiféle eredményt nem ért volna el, ha a világháború befejezése a Monarchia összeomlásával nem tette volna lehetővé a nyugati és a déli szlávok egyesítését.

Az utódállamok kétévtizedes élete azonban bebizonyította a történelem ítélőszéke előtt, hogy a pánszlávizmus üres keretté, pusztá politikai szólamná törpült az új kissozláv államok megalakításával. A cseh és szlovák, valamint szerb és horvát ellentétek világosan bebizonyították a nagyszláv testvériség valótlanágát és tökéletes csődjét a szerb-horvát testvérharc igazolta legjobban. "A pánszlávizmus, mint politikai idea halottnak tekinthető. A világháború és az összeomlás, éppúgy mint a dinamikus politika évei egyszersmindenkorra megbuktat-

ták ezt a gondolatot, amelynek realitása mindig is csekély volt."

Jövőjének nincsenek többé politikai lehetőségei és a pánszlávizmus iránti szimpátiát maguk a szlávok temették el. „Közép-Európa jövőjének szempontjából — mondja Rátz Kálmán — a pánszlávizmus halála igen nagyjelentőségű, mert évszázadokon keresztül ennek a fiktív gondolatnak jegyében idéztek elő zavarokat külső hatalmak Európának ebben a részében." És az eszme eltűnése örök igazolása marad annak, hogy a Dunamedencében a kisnemzetek együttműködésén megtörnek majd azok a kísérletek, amelyek ellentétekkel, faji rokonság hangoztatásával az egyetemes fejlődés és haladás útját akarják megszakítani.

LÉVAY ENDRE

U J K Ö N Y V E K

Dr. Takáts Endre: Gróf Nádasdy László csanádi püspök. (1662—1729). (Értekezések a m. kir. Horthy Miklós Tudományegyetem magyar történelmi intézetéből. 2 sz. Szeged 1943.)

A török megszállás alól felszabadult Duna-, Tisza-, Maros-közének elnéptelenedett, elvadult vidékén igen nagy feladat várt a csanádi püspökre. Nem csak egyházmegyéjét kellett úgyszólván a semmiből újjá teremtenie, hanem annak jogi és területi egységét kellett megvédelmeznie az uralkodó és kormányának megosztó kísérletei ellen. E súlyos feladatok harcosa és bizonyos szempontból áldozataként ismerjük meg Nádasdy László csanádi püspököt, mint barokk egyéniséget és mint igazi magyar főpapot. Nem csak

építő kövecskéje a csanádi egyházmegyének, ahogy a szerző előszavában mondja, hanem valóságos alapkö, melyre a csanádi egyházmegye a régi szentistváni értelemben felépülhetett. Sokoldalú és gyakran ellentétes tulajdonságokban gazdag jellemének leírása, valamint küzdelmekben és szervezésekben olyan változatos életrajzának ismertetése igazolja a szerző állítását: „Nem alakította kora szellemét, hanem az valósult meg benne." Életrajza azonban, bármennyire erős vonásokkal van megrajzolva és minden fontos tényezőre kiterjed, nem hálályosítja el főpapi tevékenységének, a vallási és szervezeti viszonyoknak leírását.

Megismerkedünk a pálos rend életével és jelentőségével a ma-